

Hannah Arendt
A zsidóságot
levetkezni nem lehet

1820–1833

Rahel első útja – még fiatal lányként – Breslauba vezetett; az elmaradhatatlan vidéki zsidó rokonsághoz, akik révén akkoriban még minden asszimilált, európai műveltségű zsidó kötődött a zsidó néphez, a saját maguk által már megtagadott szokásokhoz. Rahel, aki ekkor még nem beszélt rendszeresen németül – a családnak szóló első leveleit a kor zsidó német nyelvén, héber betűkkel írta –, leírja, miként nézett meg „kíváncsiságból” egy zsidó rítusú esküvőt, ahol úgy fogadták, „mintha a szultán térne vissza egy rég elhagyott szerájba”. Hozzáfűzi: „Szégyenkeztem.”

Ha élete leghőbb vágya, nevezetesen a zsidóságtól való megszabadulás teljesülhetetlenségének a zsidóként leélhetetlen normális emberi élet kívülről jövő meghatározottsága, s környezetének zsidógyűlölete mellett volt még egy oka, akkor az nem más, mint ez a szégyenérzet. Minden berlini zsidó szultánként érezte magát szegény, elmaradott hitestvérei között. Hiszen amazok megaláztatottságából, a kettejüket elválasztó különbségekből mérítette öntudatát, miszerint ő kivétel, büszkeségét, hogy oly sokra vitte, s ellenálló képességét, amely a mindenkit utolérő, szűnni nem akaró sértések, megalázások és pofonok ellenében védte. E különbség, a szegénység, nyomor, az európai értelemben vett műveletlenség és a tökéletes idegenszerűség eme kulisszája igazolta számára saját haladása nagyságát, s a jobb jövő iránti reménységgel táplálta, ami most, az első óriási lépések után már nyilvánvalóan nem maradhat el. Eme sötét háttér, amelyet a nem zsidók, akik között élt, egyáltalán nem ismertek, a „társadalom aljához” tartozás szégyenérzetét emelkedettséggé változtatta, hiszen mégiscsak a nem zsidók közé tartozik, s az ő társadalmukban – tehát nem azon kívül – küzd a jobb feltételekért, a magasabb lépcsőfok eléréseért. Ha

származására gondolt, amely akkortájt még mindenben jelenvaló, kézzelfogható és földrajzi értelemben igen közeli volt, akkor úgy érezhette, hogy az utolsók egyikéből az első egyikévé vált.

A leereszkedés miatti szégyenkezés, ami azért a hovatartozás egyfajta érzetét mégiscsak kifejezi, a származással, a reménnyel és a kompenzációval való teljes szakítást jelenti. Szégyenkezésének kimondásával, hovatartozásának feladásával Rahel sokkal többről mondott le, mint ahogy azt saját maga gondolta volna: nemcsak a nép tömegeivel, hanem ami ennél sokkal fontosabb, a kivételezett porosz zsidók kicsiny csoportjával való szolidaritást sem vállalta, pedig ő is közülük való volt, sorukban ő is osztozott. Sem a megkeresztelkedésnek, sem az asszimilációnak, sem pedig bármiféle gazdag és nemesi házasságnak nem lehetett volna e szégyenérzethöz radikálisabb hatása.

Háttér nélkül nem élhet az ember. A világ, a társadalom pedig nagyon is készségesen nyújt másikat, ha a természetest, a születés révén szerzett valaki a lomtárba meri vetni. Ha Rahel a már elért eredmények iránt érzett büszke vagy hiú öntudat nélkül zsidóként exponálja is magát a társadalom előtt, az önbizalom nincsen meg benne, s az irányt sem tudja, amerre elindulhatna. „Minden lépés, amelyet megtennék, csak éppen nem tudok, nem az emberek általános sanyarúságára emlékeztet engem, hanem a saját magam különleges szerencsétlenségére, újra és újra. Az egyik erősíti bennem a másikat.” Mivel zsidóságát nem azon „általános sanyarúság” részeként éli meg, amelyet mindenki veli összefogva esetleg megszüntethetne, vagy a többi zsidóval szolidaritást vállalva a nép sorsaként viselhetné el, mivel számára mindez „különleges szerencsétlenség”, ezért „újra és újra” utol is éri, speciálisan a saját személyére koncentrálva, in-

dividuális sorsává válik, elválaszthatatlanná, mint egy púp vagy egy sánta láb. „Mily szörnyű is vagyok én: s a világ okos azt mondván; ‘A szegény béna, mutassuk be néki, óh, mily nehéz lesz minden lépése, hisz látjuk!’ Nem, nem figyelik a lépéseit, hisz nem ők lépnek, csúnyának találják, mert látják, és semmit sem tesznek érte, hisz fáradozásai nem okoznak nekik kárt, s a saját fáradságuk borzalmas volna. S a béna, kit járni kényszerítenek, ne lenne szerencsétlen?” A zsidóságtól nem szabadulhat, ki elhatárolódik a többi zsidótól; a változás csak annyi, hogy a történelmi sors, a társadalmi hovatartozás, a személytelen „általános sanyarúság” jellemvonássá, egy individuum jellemhibájává válik. Zsidósága hozzánőtt Rahelhez, mint béna-hoz a kurta láb.

Jellemhiba vagy éppen kiváló tulajdonság, mint például a szalonban azon rövid idő alatt, amikor a zsidók természetes előítélet-mentességük miatt oly nagy megbecsülésnek örvendtek; amikor Rahel azzal dicsekedett, hogy Lajos Ferdinándnak valódi „aranyigazságokat” mondott, s magát a többi zsidó elé helyezte – a megkeresztelkedettek elé, akik feladták kiváltságukat, hogy a világ előítéleteiben nem kell osztozniuk. Tán pusztán magukon a zsidókon múlik, hogy a bajból erényt kovácsoljanak. Ha valaki egyedül van, nehéz eldönteni, hogy a másság vajon szégyen-e, vagy pedig kitüntető megkülönböztetés. Ha valaki semmiben sem kapaszkodhat, végül általában abba kapaszkodik, ami őt másoktól megkülönbözteti. „Tehát oly rossz itt a zsidóknak? De hát rajtuk múlik, s biztosítalak, *elmondom* mindenkinek, hogy én is zsidó vagyok; eh bien, le même empiresment. Ám csak egy berlini zsidó lehet birtokában a kellő megvetésnek és életmódnak; nem mondom: bír vele. Biztosítalak, egyfajta *contenance* van abban is, berlininek és zsidónak lenni, legalábbis bennem; tudnék erről anekdotákat mesélni.” Ám így csak addig gondolkodik, amíg a véletlen és a szerencse folytán idegenben, Párizsban él; ebben az időben nem akar senkitől semmit, nincsenek túlságosan nagy igényei, nem akar olyasmit elérni, amit úgysem érhet el.

Mert egyébként a mindennapi életben, a szokásos környezetben senmiképpen sem öröm kivételként tengődni, még hozzá a nép sötét tömegeitől elzárkózva, a származást szégyelve, ugyanakkor a „felvilágosodott” zsidóknak az „elmaradott hittestvérekkel” szembeni olcsó önteltségét megvetve. A társaságnak magányosan tagjává válni, ráadásul

az utolsók egyikeként megbélyegezve, sokkal rosszabb, mint kívül maradni, s a jobb időkre várni. Magányosan mindig valami különöset képviselni, csak azért, hogy ezáltal a pusztá egzisztenciát legitimálja, felemészti az erőket: „Mily rút dolog is az állandó legitimációs kényszer! Már csak ezért is szörnyűséges zsidó nőnek lenni!!” Másrészt a legitimáció általában nem is lehetséges, mások jóakarata csak ritkán, egyedi esetekben ad erre esélyt, esélyt arra, hogy valaki az itt-ott fellelhető hézagokba bedugva fejét kikiálthassa egyedülállóságát. A csupán közönséges kvalitásokkal bíró zsidónak ezt minden nap és minden óra, minden lépés és minden váratlan találkozás nem tette lehetővé. Innen ered az állandó elvagyódás „arról a helyről, ahol vagyok, attól, aki vagyok; olyan valahová, ahol engem senki ember nem ismer”, ott ugyanis minden helyzet magában hordozza az új megismerkedés kivételes lehetőségét, ahol egyáltalán nem létezik ismert identitás. Az idegenbe menekülés a még egyszer megszületni kétségbeesett próbálkozása. „Az ember – véli – csak idegenben *önmaga*, odahaza a múltját kell reprezentálnia, ami a jelenben álarccá válik: nehéz és eltakarja az arcot.” Idegenben azt mondták rá, Berlinből jött, Berlinben pedig azt, hogy a zsidónegyedből. Tehát hogy berlinivé, „polgárrá”, porosszá válhasson, el kellett mennie Berlinből, mindent el kellett hagynia – mint Párizsban, majd Prágában, végül Varnhagennel Karlsruhéban. Ám az ilyen menekülési kísérletek sajnos csak rövid ideig használtak, s nemcsak azért, mert az ember bajosan bújhat ki saját bőréből, hanem azért is, mert zsidónak lenni nem berlini probléma, mert Párizsban is, Prágában és Karlsruhéban is vannak zsidók, akik legalábbis a másik zsidót meglehetősen egyértelműen emlékeztetik valódi származására. Senki sem születhet kétszer.

A zsidó lét elkerülhetetlenségének a többi zsidó létén alapuló titkos tudásából, a nép nemzetköziségéből ered az a remény és óhaj, hogy a zsidósággal mint egészszel semmi se történjék, ne legyen polgárosodás, emancipáció, s főként ne legyen zsidóreform. Így ugyanis valóban csak néhányan, igen kevesen bizonyíthatják, hogy kivételek; s ekkor fogják – micsoda paradox, ugyanakkor logikus kívánság – kivételesen normálisnak tekinteni őket. „Hogy a zsidókért és zsidókkal mit lehet tenni, valóban *egyáltalán* nem tudom; hacsaknem elnagyoltan, ahogyan egy jól strukturált koponyának min-

dent tudnia *illik*... Csak azt kívánom, használhass nekik, s egyben saját magadnak. Mind ez ideig nem történt ez még meg e szétszaggatott, elárvult – s mindezeknél sokkal inkább – méltán megvetett nemzettel.” Ha valaki saját, a „méltán megvetett nemzetből” való származásáról ily mértékben osztja az ellenséges környezet véleményét, úgy asszimilálódott ellenségeihez, hogy azok nem fogadták el, s a múlt teljes feledéséig be sem fogadják, akkor már valóban csak a csodában reménykedhet, hogy kiáltása: én *nem* vagyok ilyen, meghallgatásra talál – s marad a keserű tapasztalat, hogy senki soha nem hallja meg.

A világot gonosz démonok népesítik be, akik minden sarkon, minden adódó alkalommal világgá kürtölik azt, amit az ember mindörökké elhallgatni szeretne. Ha valaki saját magát nem fogadja el, saját magát megtagadja, s csak kívülről szemléli a mások gonoszsága által maga elé tartott maszkot, akkor az élet a sértések soha véget nem érő láncolatává válik. Ha valaki minden áron megtagadja származását – „menjen rá akár az élet is” –, ha saját szakállára eltávolodott a páriának is megadatott természetes társadalmi közegetől, s azt hiszi, a zsidóság rossz, szerencsétlenséget hozó tulajdonság, amelyet „ki kell irtani”, ha a többiek, az egész népezisztenciájának és történelmi adottságainak a segítségéről annak minden konzekvenciáját vállalva lemond, akkor egy pillanatra érezheti ugyan magát individuumnak, aki „szívének ereje és szellemének útmutatása” alapján hatalmas „a természet által kijelölt körben: ...amelyben *én* nagy vagyok, a többiek pedig semmik”, ám az ilyen emelkedett magaslatokról igen hamar ellenségeinek kezébe kerül, akik boldogak, hogy végre elkaphattak egy teljesen izolált zsidót, mintegy magát a zsidót, egy társadalmi és történelmi kötődések nélküli absztrakciót, s úgy kezelik, mint a zsidóság megtestesítőjét, mintha az egész világon ő lenne az egyedüli, akin be lehet mutatni, mit jelentett és mit jelent a társadalomban a zsidó lét. Az így reá hulló bántalmak kényszerítették Rahelt, hogy teljes felelősséggel vállalja magára azt a sorsot, amelyet – ha egész életének központjává nem az „iszonyatos születés” „szégyenét” teszi – mellékes körülményként, amelyben ráadásul ártatlan is, lerázhatott volna. Teljes egészében, egyértelműen nemet mondani a zsidóságra éppoly hatással bírt volna, mint az egyértelmű igen; történelmi-politikai okokból a zsidó lét csak ott válhatott individuális magánügyé, ahol az

„egyszerre zsidónak lenni és a zsidó létet visszautasítani” (amint azt a kortárs liberális teológus, H. E. G. Paulus fölülmúlhatatlanul megfogalmazta) minden kétértelműsége elmaradt. A zsidókérdés személyes problémaként megoldhatatlan volt, ezért végződött Rahel összes próbálkozása az „állapotomat, a helyzetemet illetően a kedvetlenség, rémület örületével, s a – kígyóként – örökké körém tekeredő kétségbeeséssel”. Bizonyos körülmények között a falak léte csak a sebesre rugdalt fejeken mutatható ki.

„A közvetlenül az égből reám hulló szerencsétlenségeket teljes lelki nyugalommal, türelemmel viselem. Ám ahol emberek által elkövetett méltánytalanság veszélyeztet, ott nincs helyén a lelkem, s azt nem is bírom elviselni. Azt is észrevettem, hogy az élet legfontosabb, legtermészetesebb, legjogszerűbb táplálékait vígan nélkülözhetem, ahogyan azt senki mástól nem láttam még; ám az emberek közötti és emberek iránti igényeimet csalárd módon nem tagadhatják meg, nem vehetik el tőlem. Ha jogról és erkölcsről esik szó, az *kötelezően* mértékadó nekem; ám nyílt erőszak hatására ezt is nyugodtan elvetem, de képmutató szavak és tettek ne lopják el tőlem, még hozzá úgy, hogy az állam és a társadalom szemet huny a lopás felett. Becsvágyam mindenekfelett áll; *eme* felháborodásom is annak tartom. Hisz sosem jutott eszembe, hogy több akarnék lenni másoknál, vagy ne ismerjem el mások jogait.” Rahelnek bizonyára úgy tűnt, hogy a hozzá hasonló zsidókat „képmutató szavakkal és tettekkel”, csalárd módon édesgette magához a társadalom, már csak a „nyílt erőszak” mellőzése miatt is. Úgy érezte, megrabolta s becsapta őt egy, az állam és a társadalom között kötött alattomos, titkos szövetség, amely révén a zsidóktól először a polgári jogokat, majd pedig a társadalmi egyenlőséget tagadták meg. Hazug módon kicsalogatták őket kétezer éves vaccaikból. Megrontották életüket, amikor a becsvágy mérgét beléjük oltották, melynek révén mindent el akartak érni, mivel nem volt meg nekik a legegyszerűbb és legfontosabb, amivel „a parasztok és koldusok” is bírnak – s még csak ki sem mondhatták. Az ellopott „természetes létért” küzdött Rahel, ám akárkitől követelte is, akármilyen eszközökkel próbálkozott is, sohasem nyugodhatott meg – „a sorsomat hamis korona díszítette”. S minél tovább sodródik, minél makacsabb módon ragaszkodik jogaihoz, emberi jogaihoz, minél határozottabban utasítja el a zsidók általános

sorsában való osztozást, a mindenki számára üdvös politikai intézkedésekben való reménykedést, sorsa annál inkább válik tipikusan zsidó sorssá, a megfigyelő – s végül saját maga – számára annál egyértelműbb lesz, hogy csodálatra méltó módon példázza, mi mindent tehet egy zsidó anélkül, hogy megszűnne zsidónak lenni. Minden utat bejárt, amelyik az idegen világba vezet, s mindegyik úton valamilyen nyomot hagyott maga után, zsidóúttá, páriaúttá változtatva azokat, míg végül élete a németországi zsidó történelem részévé vált. Értelmezése szerint „sorsom *egésze* történelmi, elkerülhetetlen, ótestamentumi, igen, maga az átok, amely elől követőinek gyermekei a világ akármely pontján hiába is menekülnek”.

Sohasem gondolta, hogy bármit is előre láthatott vagy megváltoztathatott volna. A társadalom képmutatása, amely azt színlelte, hogy az asszimilált zsidókat úgy kezeli, mintha nem is zsidók volnának, csak a meggyőződéses és minden következményt vállalni kész jóhiszeműségben nyilvánulhatott meg. Szép sorjában mindent megpróbált: a név megváltoztatása „döntő fontosságú”; véleménye szerint így „kifelé másik személy” lett. Ezután jött a megkeresztelkedés, mivel a név elvetése nem elegendő és „nincs semmi indok arra, hogy a születéskor kapott hit perspektíváihoz ragaszkodjunk”. Arról van szó, hogy „külsőleg is ragaszkodjunk ahhoz az osztályhoz”, amelynek szokásaival, véleményével, képzésével, meggyőződésével amúgy is azonosulni akarunk. A legfontosabb: „a gyermekeket megkeresztelni. Ezen őrült történetből nem szabad többet tapasztalniuk, mint magából a történelemből!”

Csakhogy valóban készen áll-e Rahel arra, hogy minden következményt vállaljon, s saját identitását radikálisan eltörölje? Miután barátnőjének fenti, csakis szégyenből eredeztethető javaslatait előadta, egyszer csak arra figyelmezteti, hogy „zsidó születését ne szégyellje, s a nemzetet, amelynek szerencsétlenségét és hiányosságait Ön születése révén pontosan ismeri, azért vállalja, nehogy bárki is azt mondhassa: »Önben van még valami zsidós!«”. Miután a társadalmi előítéleteknek olyannyira elébe ment, hogy saját magát változásai révén szinte eltüntette a világból, akkor hirtelenjében mégsem szabad egyetértenie „az újabb zsidógyűlölettel”, s noha saját személyén a zsidóság semmiféle jegyét nem kívánja látni, mégiscsak kötelessége „e nagy, tehetséges és az Isten megismerésében olyannyira előrehaladott nép szerencsétlen maradéka (mond-

hatnám, figyelmeztető jel az államalapítók számára) melletti kiállítás”!! Minden kísérlet, hogy zsidóságától egyszer s mindenkorra megszabaduljon, az ilyen ellentmondások és kétértelműségek miatt hiúsul meg. Aki ugyanis valóban asszimilálódni akar, az nem keresheti meg magának kívülről, hogy mihez is szeretne asszimilálódni, mi tetszik neki és mi nem; a kereszténységet éppoly kevésbé hagyhatja ki, mint a kortársak zsidógyűlöletét. Mindkettő integráns része az európai ember történelmének, s mindkettő fontos eleme az akkori társadalomnak. Nincs asszimiláció, ha valaki a saját múltját elveti, az idegenről viszont nem vesz tudomást. Egy nagyjában s egészében zsidóellenes társadalomba – s századunkig minden társadalom az volt, amelyben zsidók éltek – csak úgy lehet asszimilálódni, ha az antiszemitizmushoz is asszimilálódunk. Aki normális ember akar lenni, derék, mint mindenki más, annak nincs más választása, mint hogy régi előítéleteit újakkal cserélje fel. Aki ezt nem teszi meg, az rövidesen rebellissé válik – „hiszen én egy rebellis vagyok” –, s zsidó marad. Ám aki saját származása megtagadásának minden következményét vállalva, megtagadva a szolidaritást mindazokkal, akiknek az asszimiláció nem vagy még nem sikerült, s valóban asszimilálódik, az hitványvá lesz.

„Zsidó voltam, csúnya, tudatlan, híján minden gráce-nak, sans talents et sans instruction: ah ma sœur, c'est fini; c'est fini avant la fin réelle. Semmit sem tehettem volna másképp.” Rahel próbálkozásai hiábavalóságának tudatában öregszik meg. Semmit sem csinált rosszul, mindent megpróbált. „Közben megöregszünk, s az élet úgy maradozik el, mint a régi álmok.” Amit az élet a világba való valódi beilleszkedés terén nyújtott, csak látszat, még a megvalósult kívánságok is az álomvilágba tartoznak. Amit egy ember személyesen elér, az lehet csodálatos, magával ragadó, boldog valóság, ha beilleszkedik a világ menetébe. Egy haladó világban, amelyben Rahel reményei szerint „a zsidógyűlölet és a nemesi büszkeség immár elmúlásában, utoljára lobban fel”, minden balsiker ellenére maga is büszkén és boldogan öregedhetett volna meg, hiszen személyes megoldása nem látszat, beérkezése nem álarcosbál volt. De így: „A világ *úgy* tér vissza, hogy ha nem halunk meg idejekorán, még megismerjük az első Richelieu-t, a kígyót; és Ádámot és az egész *elő* társaságot.” Varnhagen által megmentve, polgári módon beilleszkedve, saját maga számára „ismeretlen” létben, „egykori létemmel szinte össze-

függéstelenségben” érzi magát. Hiszen hol és kivel is élhetett volna. „Azt hihetnénk, Berlin csakis céhekből áll. Az udvar és a miniszterek, a diplomáciai testület, a polgári hivatalnokok, a kereskedők, a tisztek stb. megrendezik saját báljaikat, amelyeken csakis a saját köreikbe tartozó személyiségek jelennek meg... Az előkelő osztályok összes bálja több-kevesebb sikerrel az udvari bálók, a fejedelmek báljainak utánzására törekszik” (Heine). Amennyire a „céhek” egymással szemben kizárólagosak voltak, összességükben éppen annyira voltak kizárólagosak a zsidókkal szemben. Berlinben sem volt másképp, mint vidéken: a „keresztény középosztály kellemetlen, szokatlanul hivalkodó, a magasabb osztály ugyanilyen, csak magasabb fokkon...” (Heine).

Tehát a világ rosszul van berendezve, minden oldalról felhangzik a rajta-rajta – 1819-ben pogromhullám söpört végig egész Poroszországon –, s Rahel számára a régi, irreális, kétségbeesett léte egy csapásra sokkal realitásabbnak, sokkal igazabbnak, sokkal hozzá illőbbnek tűnik. Látszik, hogy a páriának nem pusztán több érzéke van az „igaz realitások” iránt, hanem alkalmasint több valóságérzéke is van, mint a parvenünek, aki látszatlétre íteltetett, s egy nem a számára berendezett világ tárgyainak csak úgy válik birtokosává, mintha maszkarálban lenne. Álarcot visel, álarcban jelenik meg tehát minden, amihez nyúl; igazi léte, ha felé fordul, ő, akinek jelmeze lyukas, s minden egyes lyukból régi páriáléte kandikál ki, nos, igazi léte rejtett. A húszas évek konvencionálissá vált Berlinében, amely a századforduló nagy fellendülését már teljesen elfeledte, ahol ismét minden a helyére került, semmi sem világosabb, mint hogy senki sem lóghat ki a maga sorából, senki sem kerülhet más-hová, hogy „mindenki sodródik az áramlattal, még ha megannyira oldalirányba is”, visszakerül a helyére, „s a partok csak látszólagosak”. Hogy a zsidó sors sem volt olyan véletlen és különös, ellenkezőleg, a társadalom állapotát tükrözte vissza, a hiányokat mint pozitív szörnyű realitásokat pontosan modellezte. Hogy mindezek következményeként a menekülés lehetetlen – hacsaknem a Holdra. „Nem vagyok a Földnek rendes lánya, bár rendes földi gyermek vagyok... Így tehát egyfajta megfigyelője vagyok, de nem a gyermeke, aki átvenné a stílusát, aki hozományt s mindenféle ajándékot kapna!”

Mily könnyen csábít az öregség arra, hogy más bolygón keressük a helyünket, mivel minden „szív

hazát keres”. A fáradtság mily könnyedén csap be és az egyhangúságot mily könnyedén mutatja megváltoztathatatatlannak, két évezrede egyfolytában ugyanaz van – „egyedül betegségünk története a mi történetünk”. Mily erőssé válhat a halál iránti vágyakozás, mily vigasztaló lehet a gondolat, hogy egyszer minden véget ér: „Gondold csak el, hogy itt a cselédek azt mesélik, két zsidó mérgezte meg itt a kutakat... Nyugalmat akarok végre!”, írja fivérének az 1831-es nagy berlini kolerajárvány kapcsán. Mily nehéz lehet felfognia annak, akinek nincsenek gyermekei, nem illeszkedik egyetlen sorba sem, hogy az ilyesfajta undor és a halál utáni vágyakozás hamis, hogy a halál az ember számára nem valamiféle megoldás. „A legnagyobb csoda mindig az, hogy halálunk után a világ dolgai éppúgy állnak, mint a mi életünkben: ily módon az élet nem pusztá képzelgés volt.”

A legnagyobb csoda a legnagyobb vigasz. Végül mégiscsak megtalálta azt, ami az ő valóságát hitelesítette. Ennek tudomásulvételével megmenekült a személyes csódtól. A júliusi forradalom az idős asszonyt a „Globe”-bal „pain quotidien”-ként érte, az ugyan csalóka, de számára mégiscsak helyes felismeréssel: „Egyvalami bizonyos. Európa már nem a Föld darabjait akarja többé meghódítani; hanem komolyabbat! Az *egyenlőség* darabjait... immár a jogokról, s nem a származásról van szó” – gondolja Saint-Simon híveként. Lelkesedik „az újonnan felfedezett nagy eszközért, amelyik a hatalmas régi sebet, a földi ember történetét végre érinti”, végre úgy érzi, „semmi más nem érdekel annyira, mint az, ami a *Földet* jobbá teheti, a Földet és rajta a mi cselekedeteinket”. Megértette, hogy a „himlőanyag”, amit „ki kell” üznünk magunkból, nem csak a zsidókban van meg; az a zsidókon is csak kiűt, őket is csak elragadja, fertőzi; hogy mindaz, amit egy életen át ez ellen tett, csak „smink” volt, ami semmit sem „segít, még ha mázolóecsettel kennénk is fel”; s élete végén immár ismét nyugodt szívvel ír teljes bekezdéseket héber betűkkel a fivérének szóló leveleiben. A szabadságot és egyenlőséget nem lehet úgy elővarázsolni, hogy néhányan privilégiumként szélhámoskodják ki maguknak.

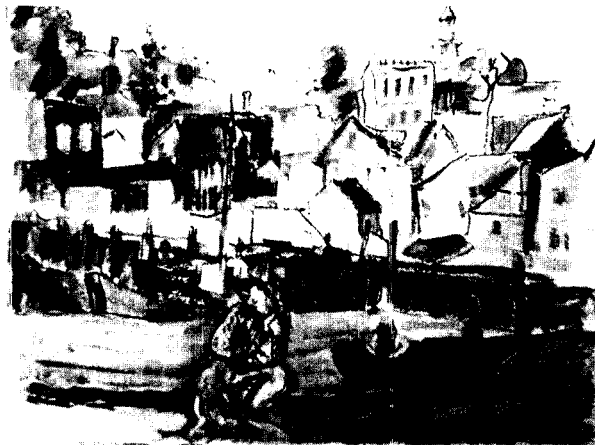
Rahel zsidó és pária maradt. Csak azért találta meg helyét az európai emberiség történetében, mert mindkettőhöz ragaszkodott. Idős korában mérte fel azt az esélyt, amelyet az „összinte vizsgálat” nyújt, ha „egy sebzett, de meggyógyult lélektől” ered, mint Börne esetében. Rahel lelkesen, nagy barát-

sággal üdvözölte az ifjú Heinét – „csak a gályarabok ismerik egymást”. (Csak kevés Heinének írott levele maradt fenn – egy nagy hamburgi tűzvész idején Heine levelezésének és ifjúkori kéziratának nagy része elégett.) A zsidó lét heinei igenlése, az első és utolsó, ami hosszú ideig egy asszimilált zsidótól származott, s döntő fontossággal bírt, ugyanabból az okból, ugyanabból az igazságból ered, mint Rahel neve. Egyikük sem volt képes beletnyugodni sorsába, egyikük sem óhajtotta azt nagy és pompázatos szavak mögé rejteni, mindketten állandóan követelték a számadást, s sohasem vallották: „hallgatni okosan, túrni keresztényien” (Heine). Rahel nem egyedül és nem hiába szenvedett, nem hiába tévedett, ha Heine szuverenitása egy következtetést megenged: „Ha a törvények engedélyezték volna az ezüstkanalak lopását, nem keresztelkedtem volna meg.” Szigorú történelmi értelemben nem Marwitz és nem is Varnhagen mentette meg „lelkének képét”, hanem csakis Heine, aki ígé-

rete szerint „a zsidók ügye és polgári egyenlősége iránt lelkesedni” nem hagy fel: „az elkerülhetetlenül eljövő nehéz időkben a germán csőcselék halani fogja a hangomat, amely visszhangzik majd a német kocsmákban és palotákban”.

Ezzel az ígérettel Rahel nyugodtan meghalhat. Egy örököszt hagyott hátra, akire sok mindent hagyományozott: egy csőd és egy lázadó szív történetét. „Egyetlen jótékonyági lista, egyetlen éljenzés, egyetlen leereszkedés; semmiféle vegyes társaság, egyetlen új énekeskönyv, semmilyen polgári csillag, semmi, semmi sem volt képes engem megnyugtatni soha... *Őn* el fogja ezt mondani gyönyörűen, elégikusan, fantasztikusan, metszően, igen tréfásan, mindig dallamosan, izgatóan, gyakran magával ragadóan; pontosan elmondja majd. Ám az én öreg, sértett szívem szövege mindig az *Őné* marad.”

FORDÍTOTTA: MESÉS PÉTER

Lesznai Anna: Kikötői csendélet

A batvani Hatvany Lajos Múzeum tulajdona